
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه علامه طباطبایی
دانشکده ادبیات و زبانهای خارجه

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد
رشته فلسفه هنر

نور فیزیکی و نور متافیزیکی در نگارگری ایرانی با تکیه بر آراء ابن هیثم و سهروردی

مرجان سیدخسروشاهی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر امیر نصری

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر مهدی حسینی

شهریور ۱۳۹۰

دانشگاه علامه طباطبایی
دانشکده ادبیات و زبانهای خارجه

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد
رشته فلسفه هنر

نور فیزیکی و نور متافیزیکی در نگارگری ایرانی با تکیه بر آراء ابن هیثم و سهروردی

مرجان سیدخسروشاهی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر امیر نصری

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر مهدی حسینی

شهریور ۱۳۹۰

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان :	نور فیزیکی و نور متافیزیکی در نگارگری ایرانی با تکیه بر آراء ابن هیثم و سهروردی.	
نویسنده / محقق :	مرجان سید خسروشاهی	
مترجم :		
استاد راهنما : آقای دکتر امیر نصری	استاد مشاور / استاد داور : آقای دکتر مهدی حسینی	
کتابنامه : دارد	واژه نامه : ندارد	
نوع پایان نامه :	بنیادی ☒ توسعه ای ☐ کاربردی ☐	
مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد	سال تحصیلی :	
محل تحصیل : تهران	نام دانشگاه : علامه طباطبائی	دانشکده : ادبیات و زبانهای خارجی
تعداد صفحات : ۱۶۰	گروه آموزشی : فلسفه هنر	
کلید واژه ها به زبان فارسی :	نور فیزیکی ، نور متافیزیکی ، نگارگری ایرانی ، علم مناظر ، ابصار ، اشراق.	
کلید واژه ها به زبان انگلیسی :	Physical lumen , Metaphysical lumen , Persian miniature , Optics , Vision in , Illumination	

چکیده

الف . موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف) :

طرح مسئله من باب زیبایی شناسی نور در نگارگری ایرانی و ارائه پیشنهاد دو مرجع در دو حوزه زیبایی شناسی تجربی و زیبایی شناسی شهودی.

ب . مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع ، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها :

جستجو و تحقیق من باب تفاوت حضور و نمود نور فیزیکی و متافیزیکی در نگارگری ایرانی و قابلیت‌های ممکنه در موازنه گذاردن اندیشه های مورد نظر (سهروردی و ابن هیثم) با نگارگری ایرانی.

پ . روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم ، روش تحقیق ، جامعه مورد تحقیق ، نمونه گیری و روشهای نمونه گیری ، ابزار

اندازه گیری ، نحوه اجرای آن ، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها : کتابخانه ای

ت . یافته های تحقیق :

اعتقادات مستمر و ویژه من باب نور و حضور مستمر و نمادین آنها در هنرهای تصویری

ث . نتیجه گیری و پیشنهادات :

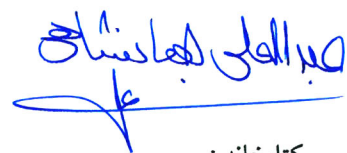
با تمامی آنچه در مؤانست میان هنر و اعتقادات نوری این سرزمین وجود دارد ، می توان انتظار شاخه ای از زیبایی شناسی به نام زیبایی شناسی نور را در این سرزمین داشت. و آنگونه که ابن هیثم و سهروردی ، زیبایی را با نور سنجیده و اصولاً زیبایی را با نور ، معنا کرده اند ، می توان با پیوند میان اندیشه نور فیزیکی ابن هیثم و اندیشه نور متافیزیکی سهروردی ، با آنچه از زیبایی بیان نموده اند زیبایی شناسی نور را در دو حوزهء تجربی - علمی و حسّی - شهودی با مرجعیت ابن هیثم و سهروردی به پژوهندگان نگارگری ایرانی پیشنهاد نمود.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم.

نام استاد راهنما :

سمت علمی :

نام دانشکده :

رئیس کتابخانه :

مادر م ،

نام تو را اگر فرشته نگویند ، اشتباست
جز کعبه ، تار و پود نگاه تو قبله گاست
باید نشست سوی تو و حضّ عشق کرد
سجده نکرده سوی تو ، این عشق ، ادعاست

خواستم بسرایمت ، نتوانستم . خواستم بستایمت ، نتوانستم . چقدر همه چیز
در مقابل بزرگی و بزرگواری تو کوچک است ، مادر !
تنها ،

رساله ام را به پاس زحمات و مهربانیهایت ،
به تو که بعد از خدا ، تنها وجود لایق ستایشی ، تقدیم می کنم.

مراتب تشکر خود را از کادر محترم دانشگاه اعلام می دارم ، و از زحمات
مدیر گروه محترم

فلسفه هنر ، جناب آقای دکتر اسدی و استادان بزرگوار ، جناب آقای دکتر
مهدی حسینی ، جناب

آقای دکتر امیر نصری و جناب آقای دکتر امیر مازیار ، کمال تشکر را دارم.

و

با تشکر از همراهی و همیاری یکتا برادر عزیزم

امیر خسرو سید خسرو شاهی.

چکیده

نور در دو حوزه فیزیک و متافیزیک ، قابل بحث و بررسی است. اما آنچه در هنرهای تصویری و از آن جمله نگارگری ایرانی نمود می یابد ، در حوزه فیزیک با مباحث مربوط به ابصار و قوانین مناظر و مرایا پیوند یافته و در حوزه متافیزیک با بُعد اعتقادی (دینی ، اسطوره ای ، عرفانی) مرتبط می گردد. با ذکر این نکته که اصولاً آنچه در این رساله مدّ نظر است ، اثبات اندیشه های این سرزمین در هنرهای تصویری اش نیست ، از میان اندیشمندان مختلفی که در این دو حوزه تحقیق و اظهار نظر نموده اند ، ابن هیشم و سهروردی دو مرجع اندیشه در فیزیک و متافیزیک نور می باشند . و پیشنهاد مرجعیت این دو در زیبایی شناسی نور در دو حوزه زیبایی شناسی تجربی و زیبایی شناسی شهودی با وجود نقاط اتکاء قابل پیوند در نگاره ها با اندیشه هایشان و به توسط به موازنه گذاردن آنها در نگارگری ایرانی ، امکان پذیر می نماید.

کلید واژه :

نور فیزیکی ، نور متافیزیکی ، نگارگری ایرانی ، علم مناظر ، ابصار ، اشراق .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	۱- نور
۳	مقدمه
۴	۱-۱- نور فیزیکی
۴	۱-۱-۱- نور فیزیکی در علم و فلسفه
۵	۱-۱-۲- مقدمه ای بر ابصار
۱۰	۱-۱-۳- مقدمه ای بر مناظر و مرایا
۱۳	۱-۲- نور متافیزیکی
۱۷	۱-۲-۱- نور متافیزیکی در فلسفه و عرفان
۱۹	۱-۲-۱-۱- نور متافیزیکی و نمود تقدس آن در رنگ طلایی
۲۱	۱-۲-۱-۲- نور متافیزیکی و نمود تقدس آن در فرّ و نمادهای آن
۲۵	نتیجه گیری
۲۶	۲- ابن هیثم
۲۷	مقدمه
۲۸	۲-۱- مقدمه ای بر ابن هیثم و اندیشه های او
۳۳	۲-۲- نور از منظر ابن هیثم
۳۸	۲-۲-۱- مناظر و مرایا
۴۱	۲-۲-۱-۱- ابصار و ویژگی های آن
۴۴	۲-۲-۱-۲- ادراک بینایی (تجسمی) و ویژگی های آن
۴۸	۲-۳- زیبایی شناسی ابن هیثم
۵۳	نتیجه گیری
۵۵	۳- سهروردی
۵۶	مقدمه

۵۷	۳-۱- مقدمه ای بر سهروردی و اندیشه های او
۵۹	۳-۱-۱- نظام جهانشناسی سهروردی
۵۹	۳-۱-۱-۱- مراتب عالم
۶۰	۳-۱-۱-۲- مراتب اشیاء
۶۱	۳-۱-۱-۳- مراتب برازخ (اجسام)
۶۲	۳-۱-۱-۴- مراتب حواس
۶۴	۳-۱-۲- عالم مثال از منظر سهروردی
۶۷	۳-۲- نور از منظر سهروردی
۷۲	۳-۲-۱- مراتب انوار
۷۷	۳-۲-۲- خورنه (فرّ) از منظر سهروردی
۷۸	۳-۲-۳- آتش و خورشید
۸۰	۳-۲-۴- ارتباط نور و حرکت
۸۲	۳-۳- رؤیت از منظر سهروردی
۸۳	۳-۳-۱- ابصار و ویژگی های آن
۸۷	۳-۳-۲- مشاهده و اشراق
۹۰	۳-۴- زیبایی شناسی سهروردی
۹۱	نتیجه گیری
۹۳	۴- نگارگری ایرانی
۹۴	مقدمه
۹۶	۴-۱- مقدمه ای بر نگارگری ایرانی
۹۷	۴-۱-۱- ویژگی های نگارگری ایرانی
۱۰۵	۴-۲- نور در نگارگری ایرانی
۱۰۷	۴-۲-۱- نور در نگارگری مانوی

۱۰۹	۲-۲-۴- جلوه های تجسمی اعتقادی نور در نگارگری ایرانی
۱۱۶	۳-۲-۴- نور و مسائل فنی در نگارگری ایرانی
۱۲۴	۳-۴- زیبایی شناسی نور در نگارگری ایرانی ، با تکیه بر اندیشه های ابن هیثم و سهروردی
۱۲۷	نتیجه گیری
۱۲۹	نتیجه گیری نهایی
۱۳۱	تصاویر
۱۵۱	کتابنامه
۱۵۴	کتابشناسی

فهرست تصاویر

عنوان

صفحه

- تصویر ۱-۱- تفویض دستارچه از غازان به الجایتو ، شاهنامه ابو سعید بهادرخان ، تبریز ، مجموعه خسروانی .
- تصویر ۲-۱- عمامه عرب ، بخشی از یک صفحه گلستان سعدی ، هرات ، مجموعه بنیاد هنر و تاریخ..
- تصویر ۳-۱- قاب گچین ، تیسفون ، موزه تاریخ طبیعی فیلدس ، شیکاگو.
- تصویر ۴-۱- مراحل سه گانه فر ، آجر لعابدار تالار آپادانا ، تخت جمشید ، ۶-۵ ق. م.
- تصویر ۵-۱- داریوش و ولیعهدش ، خزانه تخت جمشید.
- تصویر ۶-۱- آشوربانیپال ، بخشی از سنگ نگاره ، موزه بریتانیا.
- تصویر ۷-۱- انار با دستار ، قاب گچین از قصر کش ، موزه علوم طبیعی فیلدس ، شیکاگو.
- تصویر ۸-۱- بخشی از یک ساغر ساسانی ، موزه مترو پولیتن ، نیویورک.
- تصویر ۹-۱- ظرف نقره با نقش ترکیب گل آفتابگردان و نیلوفر ، گنج کلماکره ، ۷ ق. م.
- تصویر ۱-۲- چشم و دستگاه بینایی از منظر ابن هیشم
- تصویر ۱-۴- خشایارشا در برابر اهورامزدا ، مقبره خشایارشا ، نقش رستم ، ۶-۵ ق. م.
- تصویر ۴-۱۴- شکار گراز در طاق بستان ، ۷-۶ م.
- تصویر ۴-۲- سرگرم شدن خسرو و شیرین با داستانهای عاشقانه ، خمسه نظامی ، ۱۰ هـ . ق. .
- تصویر ۴-۳- دیدن شیخ صنعان ، دختر ترسا را ، خمسه میر علی شیر نوایی.
- تصویر ۴-۴- دیدار گلناز کنیز و گنجور ادروان با اردشیر ، شاهنامه بایسنقری ، ۹ هـ ق.

- تصویر ۴-۵- گدا بر در مسجد ، بوستان سعدی ، کمال الدین بهزاد ، ۹ هـ ق. ۱۴۰
- تصویر ۴-۶- نزدیک شدن مجنون به خیمه گاه لیلی ، هفت اورنگ جامی ، ۱۰ هـ ق. ۱۴۱
- تصویر ۴-۷- حرم قدمگاه (حضرت) علی ، فالنامه ، ۱۰ هـ ق. ۱۴۲
- تصویر ۴-۸- دیدار همای و همایون در باغ ، موزه هنرهای تزئینی پاریس ، ۹ هـ ق. ۱۴۳
- تصویر ۴-۹- شاهنامه شاه طهماسب ، تبریز ، حدود ۹۳۱ هـ ق. ۱۴۴
- تصویر ۴-۱۰- شاهنامه شاه طهماسب ، تبریز ، حدود ۹۳۱ هـ ق. ۱۴۵
- تصویر ۴-۱۱- سر نگاره کتاب التریاق ، میانه سده ۷ هـ ق. ۱۴۶
- تصویر ۴-۱۲- معراج حضرت رسول ، سلطان محمد ، میانه سده ۱۰ هـ ق. ۱۴۷
- تصویر ۴-۱۳- بازی شطرنج بوذرجمهر و سفیر هند ، شاهنامه بایسنقری ، ۸۳۳ هـ ق. ۱۴۸
- تصویر ۴-۱۵- فردوسی در حضور سلطان محمود غزنوی ، تبریز ، ۹۳۰ هـ ق. ۱۴۹
- تصویر ۴-۱۶- گریز حضرت یوسف از زلیخا ، کمال الدین بهزاد ، ۹ هـ ق. ۱۵۰

مقدمه

نور در دو حوزه فیزیک و متافیزیک قابل بحث و بررسی است. اما آنچه در هنرهای تصویری و از جمله نگارگری ایرانی نمود می یابد، در حوزه فیزیک با مباحث مربوط به ابصار و قوانین مناظر و مرایا پیوند یافته، و در حوزه متافیزیک با بُعد اعتقادی (دینی، اسطوره ای، عرفانی) مرتبط می گردد. اینکه آیا اصولاً اندیشه و اعتقادات، قابل نمود تصویری هستند و می توان در جستجوی آن ها بود را شاید با گریزی به اجداد هنرهای تصویری موجود در غارهای آلتامیرا، بتوان پاسخ گفت و اینکه انسان از ابتدا به دنبال ثبت تصویری اندیشه های خویش بوده است. اما اصولاً آنچه در این رساله مد نظر است، اثبات اندیشه های این سرزمین در هنرهای تصویری اش نیست بلکه به موازنه گذاردن و قابل انتظار بودن این موارد است.

در نتیجه در دو حوزه فیزیک و متافیزیک نور، شاخص ترین افراد این علوم را با توجه به آنچه ذکر خواهد شد، به عنوان مرجعیت داشتن در این خصوص، مورد بررسی قرار داده و با پیوند برقرار نمودن اندیشه هایشان با نگارگری ایرانی، مرجعیت در حوزه زیبایی شناسی آن ها را نیز قابل امکان دانسته، و به این نکته رسید که نور فیزیکی و نور متافیزیکی در اندیشه ابن هیثم و سهروردی، راهی تازه به پژوهندگان نگارگری ایرانی برای پرداختن به زیبایی شناسی تجربی و شهودی ارائه خواهد نمود.

١- نور

مقدمه

نور، از دو جنبهء فیزیکی و متافیزیکی، مورد تحقیق واقع شده است. در علوم طبیعی، ادیان و مذاهب، عرفان و تصوف، ادبیات، حکمت و فلسفه مطرح شده و اندیشمندان بسیاری آن را بررسی کرده اند.

هنرهای تصویری با رؤیت، معنا می یابند و رخداد رؤیت، بدون نور و قوانین وابسته به آن از جنبهء فیزیکی، دور از ذهن است. اما جنبهء متافیزیکی نور چگونه چطور؟

اگر این را پذیرفت که از ابتدا، هنرهای تصویری از جمله در غارهای آلتامیرا، در پی ارائهء اندیشه و اعتقادات مصورسازانشان، شکل گرفته است، آنگاه بروز و ظهور اندیشه های اعتقادی وارثان این هنرها نیز، دور از ذهن نیست. در نتیجه اندیشه های نور متافیزیکی در هر سرزمین هم، می تواند بی تأثیر در هنرهای تصویری آن نبوده باشد.

و به راستی آیا نقاط اتکایی برای بروز و ظهور نور (فیزیکی و متافیزیکی) در هنرهای تصویری، وجود دارد؟

۱-۱- نور فیزیکی

۱-۱-۱- نور فیزیکی در علم و فلسفه

به راستی تعریف و معنای « نور » چیست ؟

« نور » ، مترادف ضیاء ، ضوء ، روشنایی و فروغ است. (معین، ۱۳۸۸، ص ۷۸۹، ص ۱۵۰۱)

اما در لغت و اصطلاح علوم ، نور و ضوء متفاوت هستند.

ضوء ، نور ذاتی شیء مضمیء و کیفیتی است که کمال بالذات شیء شفاف - از آن جهت که شفاف است - محسوب می شود. اما نور ، از غیر خود ، مستفاد شده و کیفیتی است که جسم غیر شفاف از آن بهره مند شده و شفاف بالفعل می گردد^۱. (نوربخش، ۱۳۸۳، ص ۳۹)

« نور » در طبیعیات در بحث از ابصار مطرح است. در غرب ، رابرت گروستست^۲ ، نور را اصل اولیه اشیاء مادی دانسته که به عناصر دیگر ، تغییر شکل می یابد.

دانشمندان متعددی به حوزه فیزیک نور ، پرداختند و آن را مورد بررسی قرار دادند. از آن جمله ، ویتلو^۳ ، عالم طبیعی و فیلسوف لهستانی که در قرن سیزدهم میلادی ، شکست نور را در فیزیک ، بررسی کرد.

۱. ابن سینا، الشفاء، ج ۲: الطبیعیات، فن ششم، ص ۱۹۲.

۲. Grosseteste

۳. Wietelo

یا دکارت و نیوتن که با فرض نظریه « ذره ای نور »^۱، از آن به عنوان پدیده ای فیزیکی بحث کرده اند. و همینطور انیشتین، سرعت نور را ثابت دانست و معتقد بود که اشعه نور هنگام عبور از میدان جاذبه قوی، شکست خورده و منکسر می شود.

جدا از این جزئیات علمی، چنانکه اشاره شد در بحث از **ابصار** مطرح است. اما ابصار چیست؟ نظریات مهم ارائه شده در این باب کدامند؟ و به واقع چرا در فصول بعدی، ۲ مرجع اندیشه در دو حوزه فیزیک و متافیزیک نور و مباحث ابصار، ابن هیثم و سهروردی انتخاب شده اند؟ و آیا اصولاً، ابصار می تواند در پیوند با نگارگری، مورد بررسی قرار گیرد؟ و حلقه واسط ابصار و نگارگری، چیست؟

۲-۱-۱- مقدمه ای بر ابصار

در ابتدا این سؤال پیش رو است که ابصار چیست؟

به طور خلاصه و موجز می توان گفت که، ابصار، فرایند دیدن است. اما این فرایند چگونه رخ می دهد و شرایط وقوع و رخداد آن چیست؟

دانشمندان، عموماً در توضیح چگونگی فرایند دیدن (ابصار)، به دو دسته تقسیم می شوند:

۱. گروهی به پیروی از اقلیدس و بطلمیوس بر این گمان بودند که دیدن یک شیء بر اثر خروج پرتوی از چشم و برخورد آن با شیء مزبور (مبصر) انجام می پذیرد.

۱. Corpuscular Theory

۲. در مقابل ، فلاسفه بر این اتفاق نظر داشتند که دیدن یک شیء با ورود یا انطباع صورت یا شبح آن شیء در چشم ، صورت می گیرد ، بدون آنکه توضیحی درباره این صورت یا شبح و چگونگی ورود یا انطباع آن در چشم ، ذکر کنند.

اما چنانکه در فصول آتی به آن اشاره خواهد شد ، ابن هیثم و سهروردی ، به درستی این دو نظریه را رد کرده و به ارائه نظریات خود پرداختند.

از میان ۲ نظریه ای که در تقسیم بندی بالا به آن اشاره شد ، نظریه فیثاغورسیان ، درباره ابصار یکی از درست ترین نظریات کهن محسوب می شده است. به آنان این نظریه را نسبت داده اند که در هنگام دیدن ، ذراتی از شیء دیدنی (مبصر) ، به چشم می رسد ، و با رسیدن آن ها به چشم ، احساس دیدن حاصل می شود. (طباطبایی ، ۱۳۷۸ ، ص ۹۲)

امپدوکلس^۱ (۴۹۳-۴۳۳ ق.م) تغییراتی در این نظریه پدید آورد. از دیدگاه وی ، « همه اشیاء ، همواره فیضان ها و سیلان هایی دارند و هنگامی که منافذ اندام های حسی به اندازه مطلوب باشند ، این فیضان ها در آن ها نفوذ کرده ، ادراک حسی حاصل می شود. برای مثال در مورد ابصار ، فیضان ها از اشیاء به سوی چشم ها می آیند و از سوی دیگر ، آتشی از درون چشم ، بیرون می رود تا با شیء ، تلاقی کند. این دو عامل باهم ، بینایی را پدید می آورند. » (کاپلستون ، ۱۳۸۶ ، ص ۸۰)

مکتب اپیکوری ، دارای گرایش کاملاً مادی بود و نظریه « ورود » را پیش کشید. این مکتب در تجسم چیزی که از مبصر به چشم می رسد ، روش خیالپردازانه ای را پیمود. بر اساس این نظریه ، اشیاء مرئی (مبصرات) دارای صورت یا شبح هایی هستند که پیوسته از آن ها جدا

۱. Empedocles